

Исаева В. В. Коммуникативная составляющая интеграционных процессов

Статья посвящена основам и механизмам интеграционных процессов, происходящих в контексте межобщественной коммуникации. В результате исследования определено, что объединение обществ зависит от уровня сформированности их Я-концепций. Интеграция может привести к противостоянию различных социально-политических сил, партий, государств, цивилизаций. Решение этих проблем заключается в эффективном информационном обеспечении государством общества и организаций на всех уровнях управления.

Ключевые слова: европейская интеграция, социокультурные сообщества, общественное взаимодействие, функционирование государства в условиях глобализации, Я-концепция общества, социокультурная кодовая система.

Isaieva V. The communicative component of the integration processes

The report focuses on the foundations and mechanisms of integration processes which occur in the context of the international communication. The study determined that the merger of societies depends on the level of development of their self-concepts. This integration can lead to conflict between various social and political forces, parties, States, and civilizations. The solution of these problems lies on effective information which the government gives to society which organized at all levels of management.

Key words: European integration, social and cultural community, the social interaction, the functioning of the state in conditions of globalization, self-concept of society, social and cultural code system.

УДК 340:143

*Олена Анатоліївна Калганова,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету
державної податкової служби України,
кандидат юридичних наук, доцент*

*Марія Володимирівна Кармаліта,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету
державної податкової служби України,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Актуальність обраної тематики зумовлена становленням нової вітчизняної правової парадигми, в основу якої закладено принцип верховенства права. Формування системи права України відбувається на нових засад, принципах демократії та загальнолюдських цінностей.

У новітніх умовах розвитку суспільних відносин під впливом насамперед процесів глобалізації особливого значення набувають проблеми прав людини, створення загальноєвропейських і загальносвітових інституцій, процесів зближення різних правових систем, доктринальні правові джерела знову набувають особливого, першочергового значення [1, с. 147].

Правова доктрина завдяки своїй достовірності й аргументованості є концептуальною базою вітчизняної правотворчої практики. Завдяки їй виникає можливість глибшого розуміння потенціалу українського права з точки зору розширення його джерельної бази. З впевненістю стверджуємо, що це завдання активно виконують провідні фахівці з правознавства (як теоретики, так і практики). Водночас в Україні констатувати безперешкодний вплив доктрини на сучасного законодавця як стійку тенденцію поки що безпідставно.

Різностороння система права виконує координуючу функцію між парламентською правотворчістю і правотворчістю судів, правовою доктриною та правовим звичаєм. Існування у державі різних видів джерел (форм) права забезпечує аргументовану конкуренцію та взаємний контроль правової інформації, тим самим гарантуючи розвиток громадянського суспільства та правової держави.

Вказана тема є однією з недостатньо розроблених у вітчизняній правовій науці. З цієї проблематики майже відсутні спеціальні монографічні та дисертаційні дослідження. Частковий теоретичний аналіз правової доктрини простежується у контексті досліджень, присвячених аналізу джерел права взагалі або окремих його різновидів зокрема у провідних вітчизняних правознавців: М. Кагадія, О. Ковальчука, М. Козюбри, В. Котюка, Б. Малишева, Н. Пархоменко, О. Скакун, Р. Тополевського, Д. Хорошковської та ін.

Окрім згаданих вище авторів науково-теоретичну основу дослідження становили праці таких науковців дореволюційного, радянського та сучасного періодів, як С. Алексєєв, Дж. Берман, І. Богдановська, С. Бошно, Н. Гранат, С. Гусарев, О. Зайчук, С. Зівс, Д. Керімов, Х. Кетц, М. Коркунов, В. Лазарев, Р. Лівшиц, М. Марченко, О. Мурашин, К. Неволін, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, І. Покровський, А. Саїдов, Є. Спекторський, Л. Сюкіяйнен, Ю. Тихомиров, Є. Трубецької, В. Хвостов, К. Цвайгерт та ін.

Мета статті зумовлена її актуальністю, ступенем розробленості теми та полягає у розгляді ефективності правового регулювання як одного з визначальних показників його якості через вплив на нього правової доктрини.

Правовий феномен завжди привертав увагу як творців права, так і тих, хто його застосовує. І досі не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття «правова доктрина», її природи й сутності. Однак із впевненістю можна стверджувати, що завдяки своєму основоположному характеру вона є важливим чинником народження нових та видозміни вже існуючих правових норм, інститутів, галузей права.

Поділяємо твердження про те, що правова доктрина — це джерело (форма) права, засобами якого є система основоположних поглядів правознавців, що визначають стратегічні перспективи правового розвитку держави, науково обґрунтовують важливі проблеми права з метою більш ефективного їх вирішення, безпосередньо орієнтують на практичну дію та можуть бути регулятором суспільних відносин [2, с. 5].

У процесі здійснення правової реформи в Україні виникає проблема ефективності правового регулювання. Правова доктрина є значним чинником упорядкування суспільних відносин, оскільки всі її напрями, відповідно до особливостей свого предмета, є чутливими до реальних суспільних проблем. Важливість доктринальних розробок у теорії права підтверджується також і тим, що вони свідчать про сприйняття права, розуміння його сутності та змісту.

Ефективність правового регулювання є одним із визначальних показників його якості поряд із цінністю та економністю. Крім того, визначає оптимальний захід цілеспрямованого впливу права на суспільні відносини, тобто досягнення мети, — одержання передбачуваних і бажаних для творця правових норм результатів їх здійснення [3, с. 267].

До юридичних чинників, від яких залежить ефективність правового регулювання, відносять належний стан нормативної основи правового регулювання та її досконалість. Безумовно, створення науково обґрунтованої та доступної для населення системи законодавства, а також наукове планування законотворення є необхідними складовими теперішнього процесу впорядкування суспільних відносин.

Уявляється, що дослідження правової доктрини як джерела (форми) права, на нашу думку, має велику потребу, оскільки дуже важливою є побудова теоретичної моделі правового регулювання, а вже потім — прийняття рішення про втілення її в реальне життя. Проведення правової реформи вимагає комплексного теоретичного забезпечення, що дає можливість моделювати правові процеси й передбачати результати правової діяльності.

Виникнення норм завдяки правовій доктрині є результатом юридичного мислення та праворозуміння, віддзеркаленням правових поглядів представників юридичної науки. Проте реалізація доктринальних норм пов'язана з державною діяльністю.

Стосовно вітчизняної юридичної практики (як правотворчої, так і правореалізуючої) доцільно визнати існування проблеми використання положень правової доктрини. Однаково шкідливим

є як занадто велике теоретизування, так і занадто велика практичність. Ще на початку ХХ ст. В. Шершеневич зазначав, що неналежна та юридична практика, яка не підкріплена теоретично, як і мертва теорія, що не впливає з практики. Законодавець і суддя діють наосліп, пробиваються навіпамачки у складному суспільному житті [4, с. 88].

Аналізуючи вітчизняний досвід правового регулювання суспільних відносин, можна стверджувати, що в юридичній практиці сформувалося дві позиції стосовно застосування положень правової доктрини: перша полягає у тому, що простежується активна реалізація положень правової доктрини, а друга — практика здебільшого не дослухається до думки теоретиків. У юридичній науковій літературі, у доповідях на наукових конференціях, у різних виступах, інтерв'ю як учених-юристів, так і практиків відзначається недостатня наукова обґрунтованість законопроектів, їх декларативність, частота зміни пріоритетів у законодавчій діяльності, невизначеність механізмів реалізації законів, що, в свою чергу, призводить до неоднозначності правозастосування.

Розвиток сучасного українського законодавства можна охарактеризувати як неспокійний, нескінченні зміни й доповнення нормативних актів, суперечливість низки законів.

Доктрина не лишається незмінною, а постійно оновлюється завдяки новим ідеям і поглядам. Проте вводить їх у свій склад лише після того, як та чи інша ідея, гіпотеза пройде випробування практикою та буде визнана більшістю учених і практиків, які працюють у сфері правотворчості та реалізації права.

Л. Петражицький наводить приклади думок авторитетних юристів, які стали на один рівень із законом. Були навіть розроблені спеціальні правила користування цим своєрідним правом, наприклад, «думка семи докторів права прирівнюється загальній думці, ...чим старіший юрист, тим більшу вагу має його думка» [5, с. 590].

Погоджуємося із думкою М. Козюбри про те, що включення України в євроінтеграційні процеси передбачає істотні зміни в системі джерел права України, а тому вимагає поглибленого осмислення чи переосмислення підходів до їх розуміння [6, с. 3]. Автор зауважує, що «інтеграція вітчизняної правової системи до європейського правового простору залишатиметься малоперспективною, якщо ми й далі ігноруватимемо процеси, що відбуваються в європейському праві, зокрема в його джерелах, та займатимемося пошуками власного “самобутнього” шляху правового розвитку в лоні “євразійської” чи особливої “слов’янської правової сім’ї”, яка до того ж складається на ґрунті не загальнослов’янської культури..., а культури “трьох братніх народів”. Без орієнтації на міжнародний, зокрема європейський, правовий досвід така “самобутність” — це шлях до самоізоляції...» [6, с. 3].

Тому можна вважати, що правова доктрина здатна бути науковою основою державної правової політики, спрямовуючи останню на демократичну трансформацію вітчизняної правової системи. Вона також є джерелом для підготовки пропозицій щодо вдосконалення правового, методичного, науково-технічного, організаційного та іншого забезпечення державотворення. Вчені можуть і повинні не лише впливати на розробку концепцій законодавчих актів, а й здійснювати науковий супровід їх прийняття і втілення у життя. Сучасна практика не може не вивчати, і найголовніше — не враховувати теоретичних висновків, які випливають із досвіду, а також не брати до уваги науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на вдосконалення практичної діяльності. Особливо відчутне взаємопроникнення науки та практики сьогодні, коли відбувається розроблення стратегії державотворення і юридичного нормотворення в Україні.

Здійснюючи правову політику на сучасному етапі розвитку держави, її суб’єкти з наукової точки зору намагаються обґрунтувати необхідність тих чи інших змін у сфері права та завдяки праву. На думку А. Малько, доктринальна форма правової політики переважно втілюється у проектах правових актів, у науковому передбаченні розвитку юридичних ситуацій [7, с. 14].

Розглядаючи доктрину в широкому розумінні не лише як систему ідей та поглядів, що формують цілісне уявлення про предмет чи явище, а й як наукові праці юристів (як теоретиків, так і практиків), присвячені розгляду того чи іншого соціально значущого питання, як різноманітні висновки експертів, коментарі до законодавчих актів, правові документи, ми підтримуємо авторів, які наголошують на провідній ролі доктрини в правотворчому та правозастосовному процесах.

У сучасний період кардинальних світових трансформацій у напрямі гуманізації соціальних відносин, становлення та розвитку соціально-правових держав об’єктивною необхідністю є не лише

створення законодавчого підґрунтя цих процесів, а й діяльність, спрямована на роз'яснення та з'ясування норм права, з метою їх однозначного і правильного розуміння.

За відсутності глибокого розуміння змісту норм права неможлива їх ефективна реалізація, систематизація, формування правової культури та правосвідомості. Проте з'ясування дійсного змісту правової норми лише простим ознайомленням із її текстом є неможливим. Це зумовлено особливостями самих норм права, формами їх функціонування та зовнішнього вираження.

Під доктринальним тлумаченням розуміється наукове роз'яснення правових актів, змісту та цілей правових норм, яке дається у результаті теоретичних пошуків, наукового аналізу права. В основі поняття «доктринальне тлумачення» лежить термін «доктрина». Отже, ми маємо справу з науковими розробками у сфері юриспруденції.

Доктринальне тлумачення допомагає практичним працівникам правильно розуміти та застосовувати норми чинного законодавства, що, безумовно, сприяє зміцненню всього режиму законності. Воно зазвичай проявляється у неофіційних працях: монографіях, коментарях, наукових статтях, висновках, експертизах тощо. У складних, сумнівних за кваліфікацією та оцінкою доказів справах судові, прокурорські та слідчі органи досить часто звертаються за консультацією до відповідних кафедр юридичних вишів та до окремих учених-юристів.

Отже, доходимо висновку про те, що в сучасному праві присутній факт особливої наукової та практичної зацікавленості правовою доктриною. А позитивне визнання правової доктрини відбувається через використання доктринальних положень в офіційному праві.

Загальновизнаним є факт, що розвиток правової доктрини в Україні на сучасному етапі відбувається за декількома напрямками:

- активізація процесу наукового дослідження правової доктрини в історичному та теоретичному контекстах;
- включення правової доктрини в систему джерел права України на законодавчому рівні;
- поширення правової доктрини в правотворчій діяльності, зокрема втілення доктринальних положень в акти державної влади;
- проникнення доктринальних засад у правозастосовну діяльність;
- оновлення правової доктрини у зв'язку зі зміною пріоритетів у сучасній правовій політиці держави;
- прийняття доктринальних документів за активної участі вчених-юристів, кваліфікованих спеціалістів-практиків, незалежних експертів шляхом обговорення проблемних питань на наукових конференціях, симпозіумах, круглих столах тощо.

Місце правової доктрини в житті українського суспільства свідчить про прагнення забезпечити суворий правовий порядок, зберегти та зміцнити фундаментальні юридичні цінності, максимально використати надбання юридичної культури, гарантії, юридичні механізми та конструкції, що забезпечують реалізацію правових ідеалів та цінностей. Підвищення ролі правової доктрини сприятиме правильному вибору напрямів у правовому регулюванні суспільних відносин. У законодавчому процесі саме вона має забезпечувати правовий характер законів при їх підготовці, експертній оцінці, виявленні, усуненні колізій у праві та запобігання ним.

Відображення у законодавстві положень правової доктрини повинно стати повсякденною практикою вітчизняного законотворення. Водночас науковці наголошують на тому, що непростю, хоча певною мірою природною, є ситуація в сучасній вітчизняній юриспруденції. Зокрема, йдеться про конкуренцію декількох визнаних наукових центрів, науково-правничих шкіл (харківської, київської, львівської, донецької, одеської), що обґрунтовують і пропонують власне бачення шляхів вирішення певних проблем державно-правового будівництва, що нерідко суттєво відрізняються у своїй концептуальній основі [8, с. 87].

Отже, цілком логічним видається питання вибору законодавцем засадничих орієнтирів нормотворчої діяльності: орієнтування виключно на здобутки однієї наукової школи або навіть на наукові доробки окремих правників?

Лише гармонійне поєднання наукових ідей може дати відповіді на актуальні проблеми право- та державотворення. Підтвердженням цього є позиція В. Тація: «Будь-яка сучасна галузь національного права і національного законодавства не може бути побудована на ідеях якоїсь однієї школи права. Якщо ця школа права претендує на науковість і своєчасність, то вона “приречена”

синтезувати у своїх поглядах кращі ідеї інших напрямів у тій чи іншій галузі права з урахуванням їх сучасних модифікацій. Зокрема, останні можуть бути пояснені інтеграційними процесами, трансформацією наукових шкіл, характерними для сучасного наукового знання» [9, с. 540].

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати, що правова доктрина є потужним правотворчим і правозастосовним чинником. Правові ідеї, які є серцевиною правової доктрини, мають не тільки наукове, а й практичне значення. Під час проведення державно-правової реформи в Україні врахування доктринальних положень у процесі організації та функціонування державних органів, а також удосконалення правового регулювання може бути корисним для побудови демократичної, правової та соціальної держави. Можна сподіватися, що правова доктрина відіграватиме важливу роль у процесі уніфікації європейського права. Однак ця роль виявляється меншою, ніж очікувалося.

Список використаних джерел

1. Гордимов А. Доктринальні джерела права в умовах глобалізації / А. Гордимов // Право України. — 2014. — № 9. — С. 147–153.
2. Кармаліта М. В. Правова доктрина — джерело (форма) права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. В. Кармаліта. — К., 2011. — 21 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. — Х. : Правова єдність, 2009. — 525 с.
4. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. — М., 1911. — Т. 1. — Вып. 2.
5. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности : в 2 т. / Л. И. Петражицкий. — С.-Петербург : Типография М. Меркушева, 1910.
6. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів / М. І. Козюбра // Наукові записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». — 2004. — Т. 26 : Юридичні науки. — С. 3–8.
7. Малько А. В. Юридическая доктрина как важнейшее направление современной российской правовой политики / А. В. Малько // Российская юридическая доктрина в XXI веке: проблемы и пути их решения / под ред. А. И. Демидова. — Саратов, 2001. — С. 14–25.
8. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Семеніхін ; наук. ред. О. В. Петришин. — Х. : Юрайт, 2012. — 88 с.
9. Тацій В. Я. Правова наука та її завдання щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні / В. Я. Тацій // Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд. О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов. — Х. : Право, 2010. — С. 533–543.

Калганова О. А., Кармаліта М. В. Вплив правової доктрини на ефективність правового регулювання

У статті розглядаються питання правової доктрини, яка є концептуальною базою вітчизняної правотворчої практики. Констатується, що існування в державі різних видів джерел (форм) права забезпечує аргументовану конкуренцію та взаємний контроль правової інформації, тим самим гарантуючи розвиток громадянського суспільства і правової держави. Встановлено, що дослідження правової доктрини як джерела (форми) права має велику потребу, оскільки дуже важливою є побудова теоретичної моделі правового регулювання, а вже потім — прийняття рішення про втілення її в реальне життя. Проаналізовано вітчизняний досвід правового регулювання суспільних відносин, на підставі чого можна стверджувати, що в юридичній практиці існує дві позиції стосовно застосування положень правової доктрини. В одних випадках простежується активна реалізація положень правової доктрини, а в других — практика здебільшого не дослухається до думки теоретиків. Встановлено, що відображення у законодавстві положень правової доктрини повинно стати повсякденною практикою вітчизняного законотворення.

Ключові слова: правова доктрина, правове регулювання, система права, джерело (форма) права, норма права.

Калганова Е. А., Кармалита М. В. Влияние правовой доктрины на эффективность правового регулирования

В статье рассматриваются вопросы правовой доктрины, которая является концептуальной базой отечественной правотворческой практики. Констатируется, что существование в государстве различных видов источников (форм) права обеспечивает аргументированную конкуренцию и взаимный контроль правовой информации, тем самым гарантируя развитие гражданского общества и правового государства. Установлено, что исследования правовой доктрины как источника (формы)

права очень важны, в связи с тем, что важно построение теоретической модели правового регулирования, а уже потом — принятие решения о реализации ее в реальную жизнь. Проанализирован отечественный опыт правового регулирования общественных отношений, на основании чего можно утверждать, что в юридической практике сложилась двоякая позиция относительно применения положений правовой доктрины. В одних случаях прослеживается активная реализация положений правовой доктрины, а в других — практика в большинстве случаев не прислушивается к мнению теоретиков. Установлено, что отражение в законодательстве положений правовой доктрины должно стать повседневной практикой отечественного законодательства.

Ключевые слова: правовая доктрина, правовое регулирование, система права, источник (форма) права, норма права.

Kalhanova O., Karmalita M. Influence of the legal doctrine on efficiency of legal regulation

In article questions of the legal doctrine which is conceptual base of domestic law-making practice are considered. It is noted that existence in the state of different types of sources (forms) of law provides the reasoned competition and mutual control of legal information, thereby guaranteeing development of civil society and the constitutional state. It is established that researches of the legal doctrine as source (form) of law are very important because creation of theoretical model of legal regulation, and already then — making decision on its realization in real life. Is analysed domestic experience of legal regulation of the public relations on the basis of what it is possible to claim that in legal practice there was a double position concerning application of provisions of the legal doctrine. In one cases active implementation of provisions of the legal doctrine is traced, and in others — practice in most cases doesn't listen to opinion of theorists. It is established that reflection in the legislation of provisions of the legal doctrine has to become a daily rule of domestic lawmaking.

Key words: legal doctrine, legal regulation, system of law, source (form) of law, rule of law.

УДК 340.1

*Сергій Миколайович Капишін,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ІДЕЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА (ПРАВОЗАКОННОСТІ) У ТВОРЧОСТІ ФІЛОСОФІВ АНТИЧНОСТІ

У наш час, коли найбільшою проблемою юридичного світогляду й відповідної йому юридичної практики є проблема захисту прав, свобод і законних інтересів людини, постає нагальна потреба захисту та гарантування на практиці теоретичних положень концепції прав людини, зміцнення авторитету закону і принципу законності у правовому просторі, що є першочерговим завданням як теоретиків права, так і практиків.

У сучасних умовах демократичного суспільства розвиток українського права пов'язаний із запровадженням ідеї верховенства права і захистом прав людини. У зв'язку з цим є гостра необхідність у подальшій розробці питань правозаконності, об'єднання для цього зусиль представників як зарубіжної правової науки, так і представників вітчизняної юриспруденції.

Світова наукова думка в галузі права кульмінацію переосмислення уявлень про законність пов'язує із сучасним відродженням ідеї правозаконності (*rule of law*). Однак для сучасної української юриспруденції таке явище досить нове, і внаслідок цього маловивчене. Традиційним для представників вітчизняної правової науки було дослідження категорії «законність». Особливо